

Ideologiile memoriei în comunism și postcomunism

Mihai IOVĂNEL

Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Institute of Interdisciplinary Research, Department of Social Sciences and Humanities; Institute for Literary History and Theory G. Călinescu, Romanian Academy
Corresponding author emails: mihai.iovanel@gmail.com

The Ideologies of Memory in Communism and Postcommunism

Abstract: The thesis of this article is that the communist regime sets up a system for the politics of memory that post-communism takes over as such after 1989, only in reverse, changing the sign of the values. Where communism affirms, post-communism denies. However, the often-contradictory status of the relationship between the theory and practice of communism leads to a number of anomalies in post-communist anti-communist ideology, which are still active today.

Keywords: memory, communism, post-communism, anti-communism, Holocaust

Citation suggestion: Iovănel, Mihai. "Ideologiile memoriei în comunism și postcomunism." *Transilvania*, no. 11-12 (2024): 1-8.
<https://doi.org/10.51391/trva.2024.11-12.01>.

Primul manual de istorie editat în România după revoluția anticomunistă din decembrie 1989 apare în 1990, sub auspiciile editurii care încă deține monopolul asupra producției de manuale, Editura Didactică și Pedagogică.¹ Intitulat *Istoria românilor* și adresat elevilor din clasa a VIII-a, volumul reprezintă însă o ediție anastatică a unui manual de istorie din 1942 semnat de Petre P. Panaitescu. El se încheie cu rândurile:

„În iunie 1941 când a izbucnit războiul împotriva bolșevismului rusesc, pentru apărarea civilizației europene, armata română s-a aflat în primele rânduri, ca în vremea și a lui Mihai Viteazul. Aceasta ne dă dreptul să privim viitorul cu nădejde și încredere.// Azi domnește în România regele Mihai I, nepotul regelui Ferdinand și alături de dânsul veghează mareșalul I. Antonescu cu titlul de conducător al Statului.”²

Astfel, prin decizia Ministerului Învățământului și Științei, aproape cinci decenii de istorie recentă sunt șterse din memoria curriculară, sugerând că istoria românilor se oprește în 1942, cu puțin timp înainte ca România să ajungă într-o poziție disperată în războiul cu Aliații purtat de partea Germaniei naziste, să întoarcă armele împotriva acestora pe 23 august 1944, să intre în zona de influență a Uniunii Sovietice și să treacă la sfârșitul lui 1947 de la monarhie la republică comunistă, situație în care va rămâne vreme de aproape patru decenii. Dar toate acestei mișcări ale istoriei (o istorie încă recentă în sistemul de referință al anului 1990) sunt trimise în neant. În memoria instituționalizată de manual, România din 1990 încă este condusă de mareșalul Ion Antonescu și încă luptă împotriva bolșevismului. De altfel, era de notorietate afilierea legionară a lui Petre P. Panaitescu, marcată în timpul Statului Național-Legionar din 1940-1941 prin funcțiile de rector al Universității din București și de director al ziarului *Cuvântul*.

1. Pentru o discuție despre privatizarea manualelor și pieței editoriale în comunism, vezi Adriana Stan și Cosmin Borza, „Deetatization of Culture, Privatization of Politics. The Case of the Publishing Houses in Postcommunist Romania”, *Studia Politica: Romanian Political Science Review* 20, nr. 3 (2020).

2. Petre P. Panaitescu, *Istoria românilor* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1990), 325.

Însă în 1990 un astfel de trecut nu este încă perceput ca problematic. Dimpotrivă, faptul că Panaitescu făcuse închisoare politică în mai multe rânduri în primul deceniu al regimului comunist (1949, 1953–1954, 1957) îi oferă o absolvire în alb pentru orice activitate politică precomunismă.³ Nu avem deci de a face cu o scăpare de memorie în privința lui Panaitescu, ci cu o consecință sistemică a transformărilor prin care trec politicile memoriei în procesul de tranziție de la comunism la postcomunism.

Comunism

Teza acestui articol este că regimul comunist construiește un sistem-habitat pentru politicile memoriei pe care postcomunismul îl preia ca atare după 1989, doar că într-o manieră inversată, schimbând semnul valorilor. Acolo unde comunismul afirmă, postcomunismul neagă; acolo unde comunismul emfaticizează, postcomunismul ignoră; acolo unde comunismul identifică dușmani, postcomunismul vede prieteni. Este un loc comun că regimul comunist a fost unul centralizat, autoritar și represiv, în care ideologia formalizată la nivelul documentelor de partid a jucat un rol forte – atât la nivelul teoriei cât și cel al practicii (deși trebuie spus că nu întotdeauna – și acesta este un eufemism – teoria și practica se suprapuneau perfect; de multe ori practica ajungea în locuri pe care teoria nu și le asuma nici măcar neexplicit).

Comunismul a construit și impus o ideologie a eliberării proletariatului de sub jugul exploatării capitaliste într-un sistem geopolitic controlat de URSS; potrivit Constituției Republicii Populare Române din 1952, „Republica Populară Română este un stat al oamenilor muncii de la orașe și sate”. Această construcție are un adversar principal: capitalismul însuși, global și național, primul văzut ca un sistem de exploatare acționând în maniera halucinantelor (nu întâmplător numeroase titluri publicate în comunism demască pericolul drogurilor din lumea occidentală), iar al doilea perceput ca amenințător inclusiv în formele lui reziduale (sub forma „rămășițelor mic-burgheze”, a spiritului individualist, a reacționarismului ș.a.m.d.). De aceea capitalismul global trebuie demascat printr-o antipublicitate continuă, iar cel național trebuie demantelat atât prin componenta lui materială (proprietăți latifundiare care trebuiau expropriate în folosul țăranilor, fabrici și unități comerciale care trebuiau trecute în mâinile proletariatului prin naționalizare, capitaluri care trebuiau controlate prin reforme monetare și centralizate prin controlul unor bănci controlate la rândul lor de un Partid Comunist confundabil cu Statul etc.), cât și prin componenta lui ideatică/suprastructurală (romane, poezii, articole de critică, articole de ziar, în general orice tipărituri sau forme de comunicare audio-vizuală care trebuiau controlate prin forme instituționale de cenzură). Acest proces de centralizare, pus în slujba unei modernizări forțate și brutale impuse de sus în jos, dar nu lipsită de urmări pozitive pentru o pătură mai largă de beneficiari decât în orice altă perioadă istorică de până atunci⁴, a avut ca mijloace și obiective o rescriere a tuturor formelor de memorie patrimonială. Pentru a justifica tot valul de exproprieri și naționalizări în folosul celor mulți era nevoie ca aceștia să capete nu doar un acces nemaîntâlnit la resurse – mediat de Partidul Comunist, care controla statul și gestiona redistribuirea –, ci și să câștige forme de autoreprezentare ca subiect colectiv în forme atât abstracte (ceea ce teoria unui „stat al oamenilor muncii de la orașe și sate” făcea), cât și „plastice” (ceea ce cădea în sarcina literatorilor, a artiștilor, dar și a celor din câmpul unor discipline precum istoria). Așa se face că muncitorii și țăranii devin obiectul nu doar al unor operațiuni politice de verticalizare socială (deruralizare prin industrializare accelerată, acces la educație și sănătate), ci și al

3. Chiar și astăzi, în a doua ediție a *Dicționarului general al literaturii române*, articolul dedicat lui Panaitescu de Dan Horia Mazilu consemnează sec funcțiile ocupate de istoric sub guvernarea legionară și și îi valorifică global apologetic activitatea astfel: „își consumă energia și sănătatea – cum a făcut toată viața – pentru propensiunea cercetărilor de istorie românească”. Dan Horia Mazilu, „Panaitescu, Petre P.”, în *Dicționarul general al literaturii române*, coordonator general Eugen Simion, vol. 6: P-R (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2020), 45.

4. „Făcând [...] media statistică, s-ar zice (în termeni probabili) că lunga guvernare comunistă a reprimat, exclus și marginalizat în jur de 9% din populația României, dar a adus – prin generalizarea metodelor de lucru moderne, prin migrația masivă a populației dinspre rural spre urban, prin constituirea unei elite tehnice dominante, prin întărirea rolului de protector al statului – beneficii materiale și simbolice pentru cel puțin 45% din aceeași populație. Mai mult chiar, în 1999, unul din trei adulți își amintește că starea de libertate a societății era, sub comunism, aceeași sau chiar mai bună decât în perioada de tranziție. La zece ani după prăbușirea socialismului real, 30% dintre români se identificau încă, la nivelul memoriei lor colective, cu totalitarismul politic. Oricât de paradoxal ar putea să pară astăzi acest lucru, comunismul s-a legitimat în ochii majorității prin funcția sa democratică: cultivând o anumită egalitate a șanselor, totalitarismul a laminat diferențele sociale, economice și culturale pe care le moștenise și prin a căru critică și-a justificat vocația istorică”. Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, ediția a doua revăzută și adăugită (București: Nemira, 2004), 101.

unor acțiuni de patrimonializare în calitate de clase cu un trecut întunecat, dar cu un prezent luminos și un viitor strălucit. Astfel, comunismul transferă retroactiv episoade din istoria claselor defavorizate (răscoalele țărănești din 1907, grevele minerilor de la Lupeni din 1929 sau ceferiștilor de la Atelierele Grivița din 1933) într-o istorie unitară care conduce teleologic la eliberarea finală prin comunism. Sunt produse arhive pe care regimul „burghezo-moșieresc” anterior, care-și murdărise nu o dată mâinile în reprimarea sângeroasă a unor astfel de revolte, nu avusese niciun interes să le construiască. Abia prin aceste arhive – de pildă documentele răscoalei de la 1907 publicate de Mihail Roller din 1948 – memoria unor astfel de episoade este recuperată și unificată. Și nu doar prin documente propriu-zise, ci și printr-o vastă operațiune de reflectare artistică – romane, poezii, picturi, filme, monumente.⁵

Postcomunism

În 1989 comunismul se prăbușește în România și restul Europei de Est, iar peste doi ani urmează și URSS. Monopolul de stat asupra memoriei ia sfârșit peste noapte, fiind înlocuit de o formă public-privată de gestionare a memoriei. Statul controlează în continuare instituțiile patrimoniale de tipul muzeelor, procesele de formalizare a ideologiei memoriale (numele de străzi⁶, comenzile de monumente publice), instrumentele de educație mnemonică (manualele, inclusiv manualele de istorie, continuă să fie unice până în 1999, când se trece la manuale alternative care vor provoca de la început un scandal pornit chiar de la manualele de istorie și de literatură – principalele instrumente ale formării unei enciclopedii identitare –, văzute ca periculoase, după caz, fie în sensul unei amenințări antinaționale, fie în sensul unei superficialități anticulturale⁷). Însă principala forță de modelare vine dinspre zona societății civile, în forme mai mult sau mai puțin instituționalizate (fundații, edituri, ONG-uri, asociații civice etc.). Acțiunea acestor acești „antreprenori mnemonici”⁸ care modelează, dublează sau substituie acțiunea statului configurează mai multe fronturi, dar acestea pot fi omogenizate sub figura „anticomunismului postcomunist”⁹, „ideologia dominantă a tranziției postcomuniste”¹⁰. Transferurile de proprietate dinspre

5. Costi Rogozanu, *Naratorul cel rău. Un studiu despre realismul românesc: Rebreanu, Preda, Dumitriu* (Cluj-Napoca: Tact, 2024).

6. „[C]ele mai multe redenumiri [de străzi] au avut loc, cum era de așteptat, în primii ani de după schimbarea de regim. Astfel, până în 1993, marea majoritate a numelor de străzi care celebrau personalități sovietice și lideri comuniști români (de ex.: V.I. Lenin și Gheorghe Gheorghiu-Dej), intelectuali comuniști (Karl Marx și Rosa Luxemburg), dar și eroi proletari și figuri ale mișcării socialiste (de ex: Vasile Roaită și Ilie Pintilie) au fost înlocuite. [...] Locul acestora a fost luat de denumiri atribuite în memoria victimelor revoluției, unor personalități democratice (de ex.: Corneliu Coposu și Iuliu Maniu) sau în numeroase cazuri s-a revenit la numele purtat de strada respectivă în perioada interbelică” – vezi Mihai S. Rusu, *Locuri ale memoriei. Politicile simbolice ale spațiului public într-un oraș memorial* (Sibiu: Editura ULBS, 2023), 44–45.

7. Unul dintre articolele cele mai răsunătoare publicate în epocă îi aparține lui Cristian Tudor Popescu: „[P]roblema e infinit mai gravă și mai amplă decât acest nefericit manual de Istorie. Românul se află acum față în față cu o creatură încă fără chip, o fâșie de plasmă alunecând fără zgomot dinspre West, la o palmă de pământ. Este omul nou, *homo europaeus*, care va să capete trăsături românești. Fabricat în laboratorul genetic european, sub atenta supraveghere a Statelor Unite și Marii Britanii, omul nou nu mai are ceea ce noi încă numim patrie. Așa-numita «mândrie națională» este din ce în ce mai palidă în statele vest-europene, fiind înlocuită de sentimentul apartenenței la Comunitatea Europeană. [...] Totul se petrece într-un cadru de pace și prosperitate. [...] În cazul României, s-ar putea ca din ciocnirea cu omul nou să iasă scânteii. Pentru un motiv foarte simplu: în România nu e nici pace, nici prosperitate. [...] O țară care geme sub semnul sărăciei și morții cu zile e mai greu de anesteziat și se poate agăța cu disperare de astfel de idei învechite – patrie, națiune, steag, biserică, istorie... Sau dimpotrivă, în suferința și fragilitatea ei, România supusă tirului deznaționalizării, autonomizării etnice, al demilitarizării poliției, opționalizării serviciului militar, suprimării titlaturii «națională» pentru Biserica ortodoxă, dizolvării trecutului prin «manuale» de istorie se poate pur și simplu desface în bucăți. Cu atât mai mult cu cât vecinii ei, Ungaria sau Bulgaria, de pildă, nu sunt dispuși neam să-și uite «europenește» trecutul”. Cristian Tudor Popescu, *România abțibild*, 153–155. Popescu propunea ca alternativă „un unic manual alcătuit, în condiții de deplină libertate profesională și democrație deliberativă, de un colectiv larg de savanți. [...] un manual de fundamente indiscutabile ale Istoriei României, bagaj existențial minimal pentru orice român care vrea să se numească așa”. Cristian Tudor Popescu, *România abțibild* (Iași: Polirom, 2000), 153.

8. Mihai S. Rusu, *Locuri ale memoriei*, 155–156.

9. Daniel Barbu, *Republica absentă*, 107-121.

10. Florin Poenaru, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga* (Cluj: Tact, 2017). Pentru o solidă analiză structurală a ideologiei anticomunismului ca o „constelație de discursuri, practici, instituții, ideologii, oameni și politici de clasă”, vezi Poenaru, 141–215. Vezi și Alex Cistelean, *De la stânga la stânga. Lecturi critice în câmpul progresist* (Cluj-Napoca: Tact, 2019).

privat către stat produse prin instaurarea comunismului după al Doilea Război Mondial sunt inversate acum printr-o serie de inițiative legislative (privatizare, descentralizare, *restitutio in integrum*) care corespund unei demantelări a proprietății publice urmărind în mod ideal refacerea structurii de proprietate de dinainte de comunism. Ideologia care corespunde acestui front de acțiune este cea a democrației liberale, deși de rezultatul ei nu beneficiază cei mulți, ci mai degrabă cei puțini, iar pretinsul liberalism este de fapt o formă de neoliberalism inegalitar. Pe fond, această ideologie denunță ca ilegitime modernizarea comunistă și, complementar, construirea ca „subiect istoric” a proletariatului. Dezindustrializarea accelerată, demotivarea și fragmentarea inițiativei statale duc *de facto* la redimensionarea structurală a acestui proletariat (împreună cu influența tehnocrației industriale care fusese în centrul comunismului) și la pierderea mai tuturor privilegiilor pe care le dobândise în comunism. Procesul se aliniază cu o delegitimare a arhivelor de memorie care îi reflectă parcursul și îi justifică existența. Tipică este evoluția imaginii minerului de la erou al luptei pentru drepturi, câștigată în 1928 sau în timpul grevei din Valea Jiului din 1977, până la cea de braț represiv al neocomunismului configurată în timpul mineriadelor de la începutul anilor '90. Muncitorii devin treptat un element rezidual al comunismului, o frână pe drumul României prin tranziție către o piață liberă și prosperă „ca afară”; o bună parte a reformelor de șoc introduse după 1989 urmăresc tocmai eliminarea chirurgicală a acestui organ bolnav din corpul social. În schimb, țărănimia prosperă cantitativ prin inversarea procesului de urbanizare: proletarii se întorc la sate și redevin țărani, primesc câteva pogoane de pământ pe care oricum nu le pot gestiona eficient în lipsa unei agriculturi intensive coordonate; țărănimia dispare fie în masa „întreținută” prin „pomoni de stat”, caricaturizată în seriale TV de succes și articole de ziar, fie în cea a migranților în Italia, Spania, Germania sau UK.

Beneficiara primelor faze ale tranziției este acea clasă de mijloc intelectuală formată în comunism care avusese instrumentele pentru a formula mai mult sau mai puțin subteran ideologia anticomunistă încă din ultimii ani de comunism¹¹, marcați de austeritate, și pentru a-i construi o față publică după 1989. Dacă în comunism statul dedicase resurse pentru a celebra trecutul și prezentul clasei muncitoare, în postcomunist, după ce statul retrage resursele și interesul față de astfel de obiective, cei care construiesc spațiul public sunt în general intelectualii: de multe ori aceiași intelectuali din comunism, care, eliberați acum de comenzi de stat, se pot reprofila ca „antreprenori mnemonici”. Astfel librăriile se golesc de ode aduse muncitorilor și se umplu de elegii aduse „destinelor frânte” ale intelectualilor care au traversat comunismul ori ale elitelor interbelice care și-au pierdut privilegiile – uneori și viețile – după 1947. Câteodată aceste aspecte se întâlnesc în câte o figură exemplară precum Alexandru Paleologu (celebrat adesea ca „ultimul boier”), suficienți de vârstnici pentru a fi trăit splendorile interbelicului, pentru a fi făcut pușcărie în primele decenii comuniste și pentru a-și fi reconstruit privilegiul în câmpul intelectual sub Nicolae Ceaușescu. Dar deși majoritatea intelectualilor publici care se manifestă după 1989 sunt în mod evident formați în comunism, căliți în lupta pentru privilegii din câmpul acestuia, ei fac totul pentru a-și rescrie biografia în sensul unui anticomunism imperturbabil. După cum observa Daniel Barbu, „Ca gen literar, anticomunismul postcomunist împrumută trăsăturile bocetului, nu pe cele ale baladei. El jelește, dar se ferește să povestească”¹²; tocmai pentru că excesele de memorie stingheresc autobiografiile de după 1989. În destule cazuri „antreprenorii de memorie” ajung să joace în piese absurde, folosindu-și poziția supradimensionată din postcomunism pentru a-și redefini convenabil poziția din comunism ștergând pur și simplu contribuția celor care mai concurează pentru rolul de anticomuniști. Iată de pildă cazul *Cărții negre a comunismului* de Stéphane Courtois, tradusă în 1998 în România; rezumatul este decupat dintr-un articol publicat în epocă de jurnalistul Cristian Tudor Popescu:

„Să recapitulăm. Editarea *Cărții negre [a comunismului]* în românește s-a făcut cu o condiție, impusă de editura Robert Laffont: Humanitas să coediteze împreună cu Fundația Academia Civică, cu, adică, d-na Ana Blandiana și al ei consort [Romulus Rusan]. Contribuția celebrului cuplu, probabil în calitate de «experți», s-a concretizat în alcătuirea unei cronologii a disidenței anticeaușiste începând cu 1972, plasată la sfârșitul volumului. Câteva dintre cele mai scandaloase «omisiuni» au fost enumerate într-o foaie volantă, de scuze, introdusă de Humanitas în carte: trecerea sub tăcere a numelor lui Ion Negoitescu, Ion Vianu, Mihai Botez, Andrei Pleșu, a semnatarilor scrisorii celor 6, adică Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu, expedierea într-o paranteză a lui Paul Goma,

11. Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc* (Iași: Polirom, Iași, 2006), 466. Vezi și Ștefan Baghiu, Mihai Iovănel, „Anticomunismul comunist” (forthcoming).

12. Daniel Barbu, *Republica absentă*, 111.

minimalizarea unor Dan Petrescu sau Gabriel Andreescu. În schimb, în dreptul datei 30 august 1988 sunt trecute nu mai puțin de trei rânduri: «Interzicerea de publicare a poetei Ana Blandiana, în urma unui pamflet împotriva lui N. Ceaușescu, conținut într-o carte pentru copii. Cărțile poetei sunt scoase din biblioteci, iar în fața casei este plasată o mașină de supraveghere». Cutremurător, numai că în locul cărților scoase din biblioteci s-au băgat altele, căci, în vara lui '89, interzisei Ana Blandiana i-a apărut un volum în nici mai mult, nici mai puțin decât BPT [colecția Biblioteca Pentru Toți], în tiraj de masă, iar mașină de supraveghere a avut și Ion Iliescu, care nu este menționat. Cu mult mai economicoasă se dovedește addenda în cazul lui Radu Chesaru, care n-a pornit călare pe un motan împotriva dictatorului, mulțumindu-se doar să împartă niște manifeste clare, cu subiect și predicat. În cazul lui Radu Filipescu, condamnat pentru aceeași activitate la 10 ani de închisoare, culminând cu îngroparea lui Liviu Babeș într-o frază și jumătate, albă ca un giulgiu: «Tânărul Liviu Babeș își dă foc pe o pârtie de schi de la Poiana Brașov, strigând lozinci anticomuniste». Păi, dacă n-a avut tăria să scrie versuri despre felinul Arpagic, a făcut și băiatul acela ce-a putut...¹³

Paradoxul anticomunismului postcomunist este că spectrul amenințător al comunismului este păstrat într-o formă din ce în ce mai golită de conținut și de memorie. La sfârșitul anilor '90 un profesor universitar de istorie descoperă că studenții lui nu mai cunosc cele mai elementare referințe privitoare la comunism. Memoria acestuia s-a sublimat într-o simplă etichetă nominală:

„An de an, vorbeam [...] nestingherit despre *diamat* și toți studenții înțelegeau din prima despre ce este vorba. [...] Totul până în primăvara anului 1999 când, după o perorație a mea [...], o studentă [...] m-a întrebat: «Nu vă supărați, domnule profesor, dar ce este acest *diamat*?». «Materialismul dialectic», i-am răspuns. «Dar materialismul dialectic ce este?», a continuat studenta, tocmai la timp pentru a-mi reaminti că, în condițiile scoaterii temporare – și inepte, în opinia mea – a lui Marx din manualele de istorie universală ale primilor ani din deceniul trecut, întrebarea era absolut firească. [...] La Timișoara, Adriana Babeți a trăit un episod similar [...]. Ani la rând, la cursul domniei sale de literatură comparată, profesoara făcea o glumă care prindea inevitabil la majoritatea studenților (sau, cum spune A.B., «verificate în timp de vreo opt-nouă generații»): la cea dintâi întâlnire cu studenții din primul trimestru al anului universitar, plecând de la întâlnirea lui Ulise cu sirenele, profesoara ajungea la bancul cu sirena lui Vasile Roaită. Pe 5 octombrie 2000, pentru prima dată în ultimul deceniu, poanta nu a mai stors nici un zâmbet. «Întreb dacă au auzit de Vasile Roaită. Amuțire totală».¹⁴

Memoria Holocaustului și/vs memoria (anti)comunismului

După cum am sugerat deja, continuitate esențială între comunism și postcomunism în materie de politici ale memoriei ia forma negării în postcomunism a conținutului moștenirii comuniste. Însă această relație face loc unei serii de contradicții care se perpetuează ca anomalii în sistemul postcomunist. Principalul motiv este că teoria și practica comunismului nu se suprapun. Există zone de praxis comunist care ies cu totul din teorie și pe care sistemul le produce fără a le accepta în mod public. Ca atare, ceea ce se definește drept anticomunist se poate opune, pe de o parte, teoriei comuniste, continuând de fapt prin aceasta o serie de practici legitimate mai mult sau mai puțin tacit în comunism. Unul dintre exemplele cele mai vizibile este poziția comunismului față de fascism și Holocaust.

În spectrul capitalismului teoria comunistă inclusează – ca fenomen exacerbat, dar nu nespecific – și fascismul, care, potrivit definiției lui Gheorghe Dimitrov din 1935, reprezenta „dictatura fățiș teroristă a elementelor celor mai reacționare, șovine și imperialiste ale capitalului financiar”¹⁵. Ca atare, nu are de ce să surprindă atenția acordată de toate regimurile comuniste demascării crimelor fascismului, în speță Holocaustului. În România comunistă s-au publicat numeroase cărți de nonficțiune și ficțiune pe această temă. Doar că această formă continuă de arhivare a memoriei avea o componentă de „uitare statal-organizată a istoriei”¹⁶: potrivit ei, victimele fascismului erau înainte de toate comuniști – sau populații asuprite – și abia în secundar evrei sau romi (pentru a nu mai aminti de identități uitate cu

13. Cristian Tudor Popescu, *România abțibild*, 11-12.

14. Adrian Cioroianu, *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane* (Iași: Polirom, 2002), 27-29.

15. A. James Gregor, *Fețele lui Ianus. Marxism și fascism în secolul XX*, traducere de Liviu Bleoca (București: Univers, 2002), 46.

16. Conceptul lui Shari J. Cohen, apud Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, prefață Stelian Tănase (Iași: Polirom, 2002), 21. Pentru descrierea fenomenului, vezi Shafir, 21-32.

totul, precum persoanele *queer*). În Uniunea Sovietică, de pildă, milioanele de evrei uciși de naziști erau incluse indistinct în marea masă a „cetățenilor sovietici”. În România comunistă – exceptând anii imediat succesivi momentului 23 august 1944, când crimele Holocaustului făcuseră obiectul unor procese publice și unor volume de reconstituire documentară¹⁷ – s-a vorbit aproape exclusiv despre evreii din Ardeal uciși de naziști la Auschwitz (aceștia cădeau sub jurisdicția Ungariei lui Horthy) sau de legionari care erau văzuți ca elemente marginale/nespecifice, „rupte de neam”, vândute Germaniei naziste; dar nu s-a vorbit despre evreii asasinați sistematic în Transnistria, pentru că ei implicau în mod direct responsabilitatea statului român într-un context (turnura naționalistă a regimului comunist după 1964) în care istoria românilor căpătase o formă din ce în ce mai organică, subiectul etnic (unitatea românilor care străbate istoria din cele în ce mai vechi timpuri până în prezent) concurând și exotizând/exorcizând subiectul istoric (proletariatul care luptă pentru eliberarea de sub jugul exploatării). Mai mult, încă din anii '70, sub Nicolae Ceaușescu, ca urmare a turnurii naționaliste și finalmente fasciste luate de regimul acestuia în ultimul său deceniu și jumătate de existență, fusese inițiată reabilitarea lui Ion Antonescu. Această reabilitare *sotto-voce* capătă o asumare publică abia după 1989, inclusiv în forme care au susținerea statului, prin nume de străzi, statui, chiar prin cooptarea la guvernare a partidului extremist-naționalist România Mare în prima parte a anilor '90. Aceste politici se fac în numele anticomunismului. Ca în manualul lui Panaitescu, Antonescu e văzut drept cruciat împotriva comunismului, iar anticomunismul implică formal și inversarea tuturor valorilor din comunism. Inclusiv în ce privește memoria fascismului. După 1989 sunt celebrați neproblematic intelectualii fasciști din România interbelică, în care este văzut anticomunismul și sunt uitate fascismul și antisemitismul. Aceste politici postcomuniste pot fi numite – prin analogie cu termenul de „uitare statal-organizată” – „uitare statal-dezorganizată”, pentru că statul, care nu mai are totuși monopolul asupra controlului, atunci când exercită acțiuni de modelare o face mai degrabă incoerent. Dar și pe piața liberă de circulație a informației din postcomunism (ziare, reviste, edituri etc.) domină anticomunismul, cu aceleași efecte: uitarea/relativizarea/negarea Holocaustului în favoarea memoriei comunismului, a memoriei crimelor comunismului. În fond, tocmai piața liberă impune fenomenul de competiție între cele două memorii.

Avem de-a face cu reoperaționalizare a conceptului leninist al „celor două culturi”, doar că inversat și privatizat: de data aceasta, memoria crimelor comunismului este emfatică, pe când cea a crimelor fascismului este reprodusă foarte selectiv. Sigur, există diferențe mari între actorii care participă la această competiție. Dar diferențele sunt mai degrabă stilistice decât structurale. Această omogenitate a unor poziții aparent antagonice se datorează anomaliei produse în corpul anticomunismului de raportarea simultană la teoria și practica comunismului, legate printr-o relație contradictorie. Comunismul luptase împotriva fascismului, în teorie, dar în practică îl reabilitase pe Antonescu și recuperase retorici și politici fasciste. Ca atare, anticomunismul relegitimează fascismul, văzând în el în primul rând anticomunismul, dar ignorând că însuși comunismul o făcuse înaintea sa. Această anomalie structurală traversează întreaga istorie a postcomunismului, căpătând în spațiul public recent forma cea mai caricaturală prin figura lui Călin Georgescu, candidat la poziția de președinte al României în 2024. Georgescu se revendică simultan de la ideologia legionară interbelică (anticomunistă) și de la mitologia comunismului târziu. Însă raționalitatea acestei contradicții își găsește suportul tocmai în continuitățile de facto dintre cele două secvențe.¹⁸

În cele din urmă, competiția dintre memoria Holocaustului și memoria anticomunismului, lăsată în anii '90 în seama pieței libere (care pare să dea câștig de cauză celui de-al doilea termen) devine câmpul unei intervenții a statului în anii 2000, executată în doi pași. În 2004 este prezentat, sub mandatul președintelui Ion Iliescu, raportul comisiei Wiesel asupra Holocaustului. Raportul Wiesel este în bună parte o consecință a presiunilor internaționale asupra unei României care încerca să adere la NATO și Uniunea Europeană, presiuni care urmăreau să combată fenomenul inflaționar al negaționismului, antisemitismului și rasismului. Deja o ordonanță de urgență din 2002 penaliza astfel de fenomene. Raportului Wiesel îi urmează în 2007 raportul Tismăneanu, care oferă un raport asupra comunismului

17. Mihai Iovănel, *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică* (București: Cartea Românească, 2012), 229–232; Dumitru Tucan, „Memoria vie a Holocaustului din România și reprezentările sale (1944–1947)”, *Quaestiones Romanicae*, no. XI (2024): 376–406.

18. Vezi Anita Zsurzsán, „Nationalist Leader Promises a Self-Sufficient Romania”, *Jacobin*, 12 decembrie 2024. <https://jacobin.com/2024/12/calin-georgescu-romania-ultranationalism-meloni>; Alin Răuțoiu, „Agentul Smith care se crede Neo. Incursiune în matrixul lui Călin Georgescu”, *CriticAtac*, 3 decembrie 2024. <https://www.criticatac.ro/agentul-smith-care-se-crede-neo-incursiune-in-matrixul-lui-calin-georgescu/>.

ca „regim ilegal și criminal”. De data asta, presiunile eficiente au venit din partea societății civile, pentru că președintele de atunci, Traian Băsescu, nu avea prea multe rațiuni să dorească condamnarea comunismului.

Astfel, avem prin cele două rapoarte o formalizare oficială a raportului competițional dintre cele două memorii. Dar o formalizare inegală: în timp ce negarea Holocaustului este incriminată penal, negarea crimelor comunismului a rămas până azi – în pofida unor inițiative politice și civile ca continuă până în prezent – lipsită de consecințe penale.

Concluzii

Acestea sunt, pe scurt, stadiile evoluției ideologiilor memoriei în România postcomunistă.¹⁹ Cu unele diferențe regionale, fenomenele descrise aici au fost transnaționale și pot fi raportate la întreg contextul est-european. Așadar, un prim stadiu al monopolului comunist asupra memoriei, care controlează și selectează arhivele pe care le cenzurează și arhivele pe care le emfatizează. Urmează un al doilea stadiu al unui dezorganizării slab modelate statal (anii '90) pe liniile unor intersecții monologice sau dialogice cu societatea civilă. Al treilea stadiu este formalizarea din anii 2000 produsă prin cele două rapoarte. După 2007 – simbolic, anul integrării în UE – statul și-a exercitat doar foarte selectiv forța modelatoare asupra celor două memorii: de pildă, a lăsat nesancționate numeroase cazuri de negaționism care intrau sub incidența legii, deși instituții ale statului precum Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România Elie Wiesel și-au îndeplinit activ rolul desemnat de semnalizare. Între timp tipologiile care surprind diversele arhive ale memoriei au devenit mai complexe – de pildă prin includerea unor dinamici ținând de identitate sexuală, de gen sau etnică. Acestea au continuat din inerție să fie asociate cu fronturile configurate anterior: discursul anticomunist a continuat să găsească noi și noi fețe ale comunismului în „fenomenul woke”,²⁰ în timp ce zona progresistă s-a revendicat, măcar din când în când, de la politicile egalitare avansate în comunism.

Acknowledgement: Acest articol a fost finanțat printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS - UEFISCDI, număr de proiect PN-III-P1-1.1-TE-2021-1429, prin PNCDI III.

Bibliography

- Baghiu, Ștefan, and Mihai Iovănel. "Anticomunismul comunist." SoundCloud audio for *Revisiting State Socialism*, 43:15, November 2023. <https://soundcloud.com/rev-state-socialism/stefan-baghiu-mihai-iovanel-rss2-anticomunismul-comunist>.
- Barbu, Daniel. *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă* [The Absent Republic: Politics and Society in Post-Communist Romania.], second edition. Bucharest: Nemira, 2004.
- Cioroianu, Adrian. *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane* [The Fire Hidden in Stone: About History, Memory, and Other Contemporary Vanities]. Iași: Polirom, Iași, 2002.
- Cistelecan, Alex. *De la stânga la stânga. Lecturi critice în câmpul progresist* [From Left to Left: Critical Readings in the Progressive Field]. Cluj-Napoca: Tact, 2019.
- Florescu, Paul-Iulian. "Holocaustul între memorie locală și globală: America de peste pogrom de Cătălin Mihuleac" [The Holocaust Between Local and Global Memory: *America de peste pogrom* by Cătălin Mihuleac]. *Transilvania*, no. 6-7 (2024): 1–13.
- Goldiș, Alex, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Pentru o nouă cultură critică românească* [Towards a New Romanian Critical Culture]. Cluj-Napoca: Tact, 2024.
- Gregor, A. James. *Fețele lui Ianus. Marxism și fascism în secolul XX* [The Faces of Janus: Marxism and Fascism in the 20th Century]. Translated by Liviu Bleoca. București: Univers, 2002.
- Iovănel, Mihai. *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică* [The Improbable Jew. Mihail Sebastian: An Ideological Monograph]. Bucharest: Cartea Românească, 2012.
- Iovănel, Mihai. *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* [The Ideologies of Literature in

19. Pentru mai multe detalii cu privire la aceste transformări, la instituții și agenți de transformare, vezi: Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017); Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* (Iași: Editura Polirom, 2021).

20. Vezi mai multe capitole pe temă în Alex Goldiș, Christian Moraru, Andrei Terian, ed., *Pentru o nouă cultură critică românească* (Cluj-Napoca: Tact, 2024).

- Romanian Postcommunism]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* [The History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020]. Iași: Editura Polirom, 2021.
- Mironescu, Andreea, Borza Cosmin, Iovănel Mihai and Adriana Stan. "The Novels of Memory: New Subgenres for Contemporary Romanian Literature." *Transilvania*, no. 8 (2024): 1–19.
- Pasti, Vladimir. *Noul capitalism românesc* [The New Romanian Capitalism]. Iași: Polirom, 2006.
- Poenaru, Florin. *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga* [Common Places: Class, Anticommunism, Left]. Cluj: Tact, 2017.
- Popescu, Cristian Tudor. *România abțibild* [Sticker Romania]. Iași: Polirom, 2000.
- Răuțoiu, Alin. "Agentul Smith care se crede Neo. Incursiune în matrixul lui Călin Georgescu" [Agent Smith Who Thinks He's Neo: Incursion into Călin Georgescu's Matrix.]. *CriticAtac*, December 3, 2024. <https://www.criticatac.ro/agentul-smith-care-se-crede-neo-incursiune-in-matrixul-lui-calin-georgescu/>.
- Rogozanu, Costi. *Naratorul cel rău. Un studiu despre realismul românesc: Rebreanu, Preda, Dumitriu* [The Evil Narrator. A Study on Romanian Realism: Rebreanu, Preda, Dumitriu]. Cluj: Tact, 2024.
- Rusu, Mihai S. *Locuri ale memoriei. Politicile simbolice ale spațiului public într-un oraș memorial* [Places of Memory: Symbolic Policies of Public Space in a Memorial City]. Sibiu: Editura ULBS, 2023.
- Shafir, Michael. *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est* [Between Denial and Trivialization by Comparison: Holocaust Denial in Post-Communist Countries of Central and Eastern Europe]. Prefață Stelian Tănase. Iași: Polirom, 2002.
- Stan, Adriana, and Cosmin Borza. "Deetatization of Culture, Privatization of Politics. The Case of the Publishing Houses in Postcommunist Romania." *Studia Politica: Romanian Political Science Review* 20, no. 3 (2020).
- Tucan, Dumitru. "Memoria vie a Holocaustului din România și reprezentările sale (1944–1947)" [The Living Memory of the Holocaust in Romania and Its Representations (1944–1947)]. *Quaestiones Romanicae*, no. XI (2024): 376–406.
- Tucan, Dumitru. "Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România" [The Recovery of the Traumatic History and the Games of Memory. On the Memory of the Holocaust in Romania]. *Transilvania*, no. 6 (2020): 7–21.
- Zsurzsán, Anita. "Nationalist Leader Promises a Self-Sufficient Romania." *Jacobin*, December 12, 2024. <https://jacobin.com/2024/12/calin-georgescu-romania-ultranationalism-meloni>.